

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатда нафақат хизмат кўрсатиш соҳаси, балки бошқа тармоқлар мол-мулкни баҳолаш жараёнида ҳал этилиши лозим бўлган қатор долзарб масалалар мавжуд бўлиб, уларнинг бу тарзда намоён бўлиши табиий жараёндир. Асосийси, мазкур масалаларни ҳал этишнинг қатор имкониятлари ва ечимлари мавжуд бўлиб, уларнинг босқичма-босқич амалиётга жорий этиб борилиши мол-мулкни баҳолашга бўлган талабни оширишга ва

хизматлар сифатини яхшилашга ижобий таъсир кўрсатади.

Шундай қилиб, мол-мулкни оқилона баҳолаш тизимини шакллантириш орқали талабга жавоб берадиган мол-мулк қийматини аниқлаш ва солиққа тортиш имконияти яратиб берилиши мумкин бўлади. Ҳозирги кунда кичик корхоналарда ушбу тизим амал қилмайди. Уни йўлга қўйиш истиқболда ижобий натижаларни юзага келтиради, солиқ солиш базасини оширишга хизмат қилади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // *Халқ сўзи*. 2020 йил 29 декабрь, 19 (7521)-сон. 19-б.
2. Интернет ресурс: <https://data.oecd.org/tax/tax-on-property.htm>. Мурожаат санаси: 21.07.2022 й.
3. Kiazolu M.O. An Assessment of Liberia's Real Property Tax Regime: Implications for Local Government Financing. 2022. P. 6.
4. Bird R.M. & Slack E. Provincial-Local Equalization in Canada: Time for a Change? Institute on Municipal Finance and Governance. 2021.
5. McCluskey W., Bahl R. & Franzsen R. Strengthening Property Taxation Within Developing Asia. 2017.
6. Jashari A. The Challenges of Collecting the Immovable Property Tax: The Case of the Republic of Kosovo. Thesis. Rochester Institute of Technology. 2020.
7. Ниязметов И., Воронин С., Корабоев Б. & Угай Д. Международный опыт налогообложения недвижимости. // *Общество и экономика*, 2021. 2, 119-130.
8. Ниязметов И.М. Ўзбекистон солиқ тизими: муаммолар ва такомиллаштириш йўллари. Монография. – М.: Молия, 2017. – 195 б.
9. Файзиев Ф.А. Солиқ солиш мақсадида кўчмас мулкни бозор қийматида баҳолашнинг ўзига хос хусусиятлари. // *Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар*, 2020, 1-сон. 208-б.
10. Мейлиев О. Мол-мулк солиғининг маҳаллий бюджетлар даромадларидаги аҳамиятини ошириш. // *Иқтисодиёт ва таълим*, 2022, 23(2), 177-б.
11. Berry C.R. Reassessing the property tax. Available at SSRN 3800536. 2021. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3800536
12. Ниязметов И., Воронин С., Корабоев Б. & Угай Д. О пути реформирования налога на имущество в Республике Узбекистан. // *Общество и экономика*, 2021, 3, с. 30-43.
13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Ишлаб чиқариш майдонларидан фойдаланиш самарадорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида. 666-сон. 2019 йил 13 август.

https://doi.org/10.55439/ECED/vol23_iss5/a36

МАҲАЛЛИЙ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИ БАЗАСИНИ КЕНГАЙТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Абдуллаев Зафаржон Алижонович -
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети Иқтисодий фанлар кафедраси профессори, DSc

Аннотация. Ушбу мақолада маҳаллий бюджет даромадлари базасини кенгайтириш масалалари кўриб чиқилган. Урганишлар натижасида маҳаллий бюджет даромадлари базасини кенгайтириш билан боғлиқ мавжуд муаммолар ўрганилган ва тегишли хулосалар шакллантирилган.

Калит сўзлар: маҳаллий бюджет, тушумлар, солиқ, маҳаллий солиқ.

ВОПРОСЫ РАСШИРЕНИЯ ДОХОДНОЙ БАЗЫ МЕСТНЫХ БЮДЖЕТОВ

Абдуллаев Зафаржон Алиджонович -
профессор кафедры «Экономических наук»
Университета общественной безопасности
Республики Узбекистан, д.э.н.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы расширения доходной базы местных бюджетов. В результате проведенных исследований изучены существующие проблемы, связанные с расширением доходной базы местных бюджетов, и сформулированы соответствующие выводы.

Ключевые слова: местный бюджет, доходы, налог, местный налог.

Abdullaev Zafarjon Alijonovich -
Professor of the Department of
"Economic Sciences" of the Public Security
University of the Republic of Uzbekistan, DSc

Abstract. This article discusses the issues of expanding the revenue base of local budgets. As a result of the research, the existing problems associated with the expansion of the revenue base of local budgets have been studied, and appropriate conclusions have been drawn.

Key words: local budget, revenue, tax, local tax.

Кириш. Жаҳондаги ривожланган мамлакатларда маҳаллий бюджетларнинг ўз даромадлари базасини кенгайтириш ва молиявий мустақиллигини ошириш борасида олиб борилган фискал ислохотларга қарамадан, давлат бюджетда маҳаллий солиқ даромадларининг улushi пастлиги кузатилмоқда. Ривожланган мамлакатларда худудлар барқарор ўсишининг шартларидан бири "бюджетдан фойдаланиш самардорлигини ошириш орқали муҳим тактик ва стратегик вазифаларни ҳал қилишга комплекс ёндашишга имкон берадиган иқтисодий ўсишининг энг муҳим драйвери сифатида тан олинади" ҳисобланади. Бу эса ўз навбатида, маҳаллий бюджетнинг ўз даромадлар базасини кенгайтириш ҳамда солиққа тортиш механизми такомиллаштиришни талаб этади. Маҳаллий бюджет даромадларини шакллантириш механизмларини такомиллаштириш, маҳаллий бюджетнинг ўз даромадларини оширишда молиявий воситалардан кенг фойдаланиш, солиқ потенциални баҳолашда самарали усулларни қўллаш юзасидан илмий изланишлар олиб бориш тақозо этилади. Шу боис маҳаллий бюджет даромадлар базасини кенгайтириш масалаларини тадқиқ қилиш долзарб вазифалар сифатида белгиланди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Жаҳонда юз бераётган глобаллашув жараёнлари контекстида мамлакатларнинг молия-бюджет тизимини мустаҳкамлаш давлатнинг иқтисодий тизимида бюджетнинг ижтимоий-иқтисодий табиати, ўрни ва ролини қайта кўриб чиқиш, даромад базасини шакллантириш ҳамда бюджетлар даромадидан фойдаланиш, бюджетнинг моҳияти ва унинг бюджетлараро муносабатлар ҳамда худудий-молиявий баланснинг самарали тизимини яратишдаги аҳамиятини назарий тадқиқ этишни талаб қилади. Мамлакатнинг турли худудларини ривожлантиришдаги мавжуд номуносибликларнинг чуқурлашуви шароитида бюджет даромадларини шакллантириш иқтисодчи олимлар, амалиётчилар ва жамоатчилик доирасидаги долзарб муаммо бўлиб қолмоқда (Vinnitska, 2015).

Давлатнинг тўпланган молиявий ресурслари марказлашган (бу жамланган ва давлат

бюджетининг мақсадли маблағлари) ва марказлашмаган давлат корхоналари ихтиёрида қоладиган маблағлардан иборат бўлади. Умуман олганда, бюджет даромадлари қонун ҳужжатларига мувофиқ ундириладиган, қайтарилмайдиган асосдаги маҳаллий даромадлар мажмуи сифатида қаралади (Venher, 2009).

Legkostup (2010) таъкидлашича, маҳаллий бюджет даромадларининг категорияси давлатнинг ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) худудий тақсимланишига ёрдам берувчи ва маҳаллий ўз ўзини бошқариш органларининг молиявий базасини ривожлантиришни таъминловчи иқтисодий муносабатлар мажмуи сифатида қаралган.

Kyrylenko (2004) фикрича, маҳаллий бюджет даромадлари узоқ муддатга белгиланадиган, стратегик режалаштиришни амалга ошириш учун зарур шарт-шароит яратиши лозим бўлган ўз маблағлари ва белгиланган даромадлардан иборат. Иқтисодчи олимларнинг таъкидлашича, маҳаллий бюджетларга бюджетлараро трансфертларни ҳисоб-китоб қилишда ўз даромадлари ҳисобга олинмайди. Натижада бу тартиб маҳаллий ҳокимият органларининг бюджет даромадлар қисмини оширишга бевосита қизиқишини таъминлайди.

Bazylevych ва Balastryklar (2002) томонидан маҳаллий бюджетнинг даромадлари ўз манбаларидан шакллантирилиб, шу билан бирга, умумдавлат солиқлари, йиғимлар ва бошқа мажбурий тўловлар бириктирилиши таъкидланган.

Vladimirov ва бошқалар (2007) томонидан эса фақат маҳаллий бюджетлар даромадлари маҳаллий ҳокимият органларининг молиявий асоси эканлиги ва давлат маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда фаол иштирок этиши, уни молиявий қўллаб-қувватлаши қайд этилган. Маҳаллий бюджетнинг солиқ ва солиқсиз даромадлари маҳаллий ҳокимиятларга худудий аҳамиятга эга бўлган ижтимоий-иқтисодий масалаларни молиялаштиришга имкон берувчи ўз бюджет даромадлари ҳисобланади.

Бугунги кунда муниципалитетларнинг эҳтиёжларини молиялаштириш учун ўз даромади етишмаслиги муаммоси долзарб ҳисобланади. Маҳаллий даража – давлат бюджети тизими

таркибида охирги даража, лекин у бутун бюджет тизимининг асоси бўлиб, муҳим аҳамият касб этади (Савина, 2017). Маҳаллий бюджетнинг ўз даромадларини шакллантиришда маҳаллий бюджетнинг даромад манбалари барқарорлиги, солиққа тортиш механизмларини такомиллаштириш, маҳаллий ҳокимият органлари истиқболларини ҳисобга олган ҳолда ҳаракат қилиш, маҳаллий бюджет даромадларининг оширилиши, маҳаллий ҳокимият органлари ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рағбатлантиришини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқот методологияси. Тадқиқот ишида илмий абстракциялаш, анализ ва синтез, индукция ва дедукция, монографик, эксперт баҳолаш, қиёсий таҳлил қилиш, тасвирий статистика усулларидадан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар. Маълумки, давлат бюджети даромадлари умумдавлат ва маҳаллий солиқлар ҳамда бошқа даромадлардан ташкил топган. Маҳаллий бюджетларнинг ўз даромадлар манбалари ҳисобланган мол-мулк ва ер солиқларининг давлат бюджети солиқ тушумларида улуши камайиш тенденциясини кузатиш мумкин (1-жадвал).

1-жадвал

Ўзбекистонда солиқ тушумлари таркибида мол-мулк ва ер солиғининг салмоғи (%) да

Т/р	Солиқ турлари	2016	2017	2018	2019	2020
1.	Жами солиқ тушумлари, шундан	100	100	100	100	100
1.1.	Мол-мулк солиғи	4,6	4,5	3,5	1,8	1,8
1.2.	Ер солиғи	2,2	2,5	2,0	1,8	1,9
2.	Жами ресурс солиқлар, шундан	100	100	100	100	100
2.1.	Мол-мулк солиғи	32,3	32,8	22,2	10,9	11,4
2.2.	Ер солиғи	15,0	18,2	13,0	10,8	11,9

Манба: Давлат солиқ қўмитаси маълумотлари, 2021.

Мол-мулк солиғи улушининг кескин камайишига асосий сабаблар сифатида юридик шахслар мол-мулки солиғи тушумларининг камайишига солиқ базаси (фақат кўчмас мулклар солиқ объекти сифатида олинган) ва солиқ ставкаларининг камайтирилиши тенденцияларини (юридик шахслар тўлайдиган мол-мулк солиғи ставкаси 5 %дан 2 %га туширилган) келтириш мумкин. Жисмоний шахсларнинг кўчмас

мулкига кадастр қийматидан (2018 йилдан инвентарь қийматдан бекор қилинган) солиқ ундирилиши, ўз навбатида, солиқ тушумларининг ўсишига олиб келган. Жисмоний шахслар мол-мулкига солиқ солиш мақсадида кўчмас мулкига кадастр қиймати 46,6 трлн. сўмдан 293,6 трлн. сўмга ўсган (1-расм). Шу билан бирга, ўтган йиллар мобайнида ушбу солиқ ставкаси 8,5 бараварга камайтирилган.

1-расм. Солиққа тортиш мақсадида мулк объектлари қиймати (млрд. сўмда),

Манба: www.mf.gov.uz

Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи тушумларининг ошишига таъсир этувчи асосий омиллар қуйидагилар ҳисобланади: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 29 июндаги 445-сонли қарори доирасида

аниқланган кўчмас мулк объектлари; охирги 3 йил давомида қурилган янги уйлар; Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 апрелдаги ПФ-5421-сонли фармонида мувофиқ фуқароларнинг ўзбошимчалик билан қурилган

турар жойларига нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш бўйича бир марталик умумдавлат акциясининг (турар-жой амнистияси) ўтказилиши. Амалга оширилган солиқ ислохотлари натижасида солиқ тушумлари таркиби ҳамда алоҳи-

да солиқ турлари бўйича солиқ тўловчилар сонининг ўзгариши натижасида маҳаллий бюджетга солиқ тўловчилар сони кескин ўсган (2-жадвал).

2-жадвал

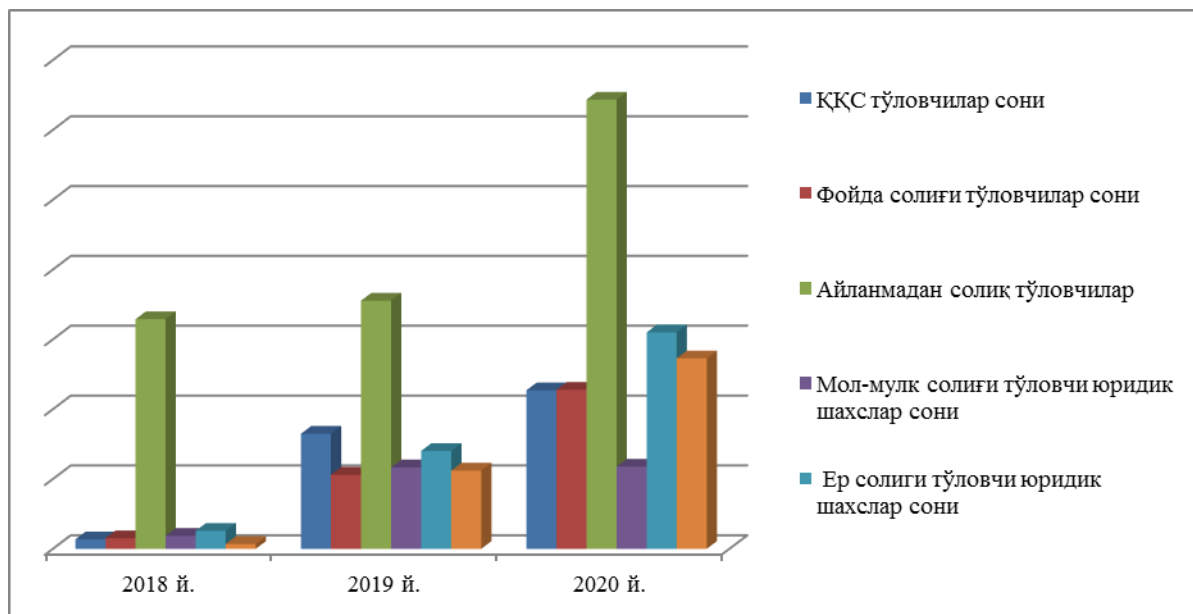
Солиқ тўловчилар сони бўйича маълумот

Солиқ тўловчи юридик шахслар	2018 йил	2019 йил	2020 йил	Ўсиш суръати (2020 йил 2018 йилга нисбатан)
Қўшилган қиймат солиғи	6 796	82 405	113 477	+ 106 681
Фойда солиғи	7 609	53 051	113 868	+ 106 259
Мол-мулк солиғи	9 261	58 334	58 856	+ 49 595
Ер солиғи	12 887	70 046	155 023	+ 142 136
Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ	3 443	56 024	136 366	+ 132 923

Манба: Молия вазирлиги маълумотлари, 2021.

Маҳаллий бюджет даромадлар манбаини кенгайтиришдаги солиқ тизимидаги ўзгаришларнинг муҳим йўналишлари сифатида йиллик айланмаси (даромади) 1 млрд. сўмдан ортиқ бўлган корхоналар учун умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтиши, барча ҳўжалик юри-тувчи субъектларга, шу жумладан, айланмаси

(даромади) 1 млрд. сўмгача бўлган юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқларни тўлашнинг жорий этилиши ва алоҳида солиқ ва божхона имтиёзларини бекор қилишни кўрсатиб ўтиш мумкин.

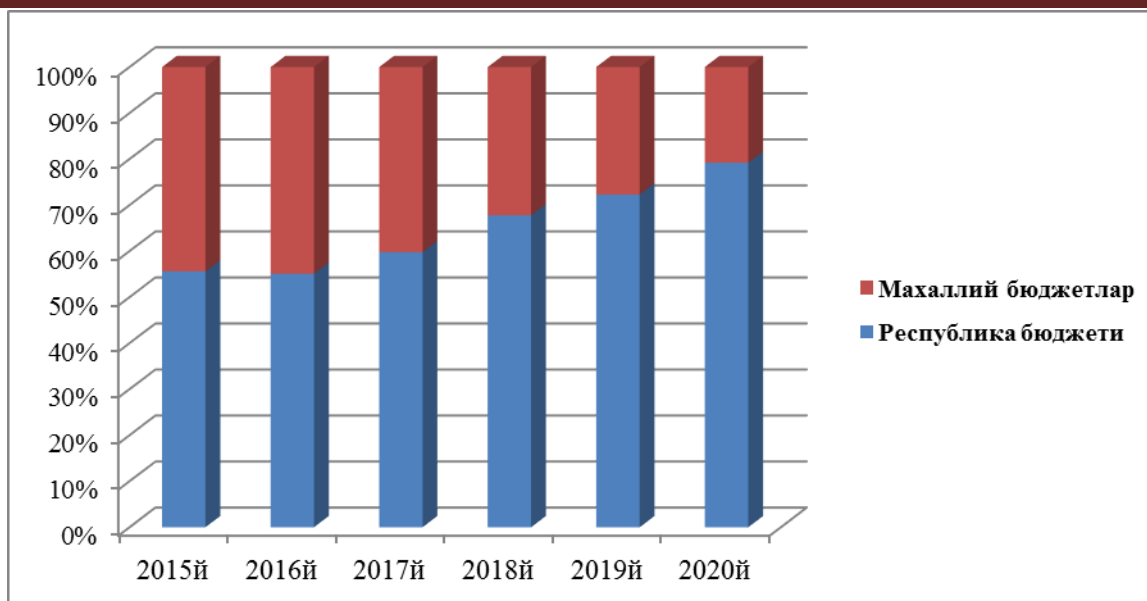
2-расм. Солиқ тўловчилар сонининг ўсиш динамикаси

Манба: www.soliq.uz

Кичик бизнес субъектларига солиқ солишнинг соддалаштирилган тартибига ўтиш мезонлари қайта кўриб чиқилиши натижасида умумбелгиланган солиқ тўловчи юридик шахсларнинг улуши қисқа даврда 2 фоиздан 26 фоизгача ошган. Шу билан бирга, барча тадбиркорлик субъектлари, шу жумладан, обороти (тушуми) 1 млрд. сўмгача бўлган юридик шахслар учун юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқнинг жорий қилиниши натижасида 2019-2020 йилларда ҚҚС, ер солиғи ва мол-мулк

солиғи тўловчиларнинг сони кескин кўпайган бўлиб, ҳудудларнинг солиқ потенциали (солиқ тушумлари) ошишига олиб келган (2-расм).

Бироқ амалга оширилган ислохотларга қарамадан, бугунги кунга келиб, маҳаллий бюджет даромадларининг давлат бюджетидаги улушида камайиш тенденцияси кузатилмоқда (3-расм). Бу эса ўз навбатида, маҳаллий ҳокимият органларининг маҳаллий солиқлар ва йиғимлар ҳисобидан ўз бюджетлари даромадлари базасини тўлиқ шакллантириш имкониятини бермайди.

3-расм. Давлат бюджети даромадларида маҳаллий бюджетларнинг тутган ўрни

Манба: www.soliq.uz

Бунга юридик шахслар мол-мулк солиғи базаси таркиби ўзгартирилиши ва солиқ ставкаси пасайтирилиши ҳамда фойда солиғи таркибига ободонлаштириш ва ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи бирлаштирилишини асосий сабаблар сифатида келтириб ўтиш мумкин. Шу билан бирга, маҳаллий бюджет даромадларини шакллантиришда умумдават солиқларидан ажратмалар ва бюджет трансфертларининг улуши юқоридир.

Хулоса ва таклифлар. Бугунги кунда маҳаллий солиқларнинг давлат бюджетидagi улушида камайиш тенденцияси кузатилмоқда ва бу маҳаллий солиқлар ва йиғимлар ҳисобидан маҳаллий бюджет даромадлар базасини тўлиқ шакллантириш имкониятини бермайди.

Худудларнинг шаҳар ва туманлар кесимида солиқ солиш бўйича электрон маълумотлар базасини шакллантириш, маҳаллий даражада ахборот тизимларининг самарали ва узлуксиз ўзаро ҳамкорлигини таъминлаш, солиқ объектлари бўйича инвентразация ўтказилиши асосида фойдаланилмаётган объектлар ва ер майдонларига нисбатан оширилган ставкаларини қўллаш орқали маҳаллий бюджетларнинг даромадлар базасини кенгайтириш талаб қилинади.

Маҳаллий бюджетларга қарз маблағларини жалб қилиш муайян худуднинг молиявий имкониятларига боғлиқ бўлиб, қарзнинг шакллари ва усуллари такомиллашиб бормоқда ва бу маҳаллий бюджетларнинг давлат кредитини таъминлаш бўйича давлат харажатлари ва солиқ юкини камайтиришга олиб келади.

Манба ва фойдаланилган адабиётлар:

1. Bazylevych V., Balastryk L. Public finances: teach. Manual. Society. – Atika, 2002. – 368 p.
2. <http://journal.bfa.uz/maqola/20191son.pdf>.
3. https://www.mf.gov.uz/media/file/state-budget/predv2020/2020_uz.pdf.
4. Kirilenko A. Local Finance: Textbook. – Ternopol: Acton, 2004. – 140 p.
5. Legkostup I. Features of local budgets Ukraine and ways to strengthen their revenue base. Formation of market relations in Ukraine, 2010, № 3, p. 165-170.
6. Venher V.V. 2009. Finance: teach. Ref. for students. HI. teach, bookmark. – KCenter of educational literature. – 432 p.
7. Vinnytska O. 2015. Nature and classification aspects of local budget revenues. Baltic Journal of Economic Studies. Vol. 1. No. 2. C. 18.
8. Vladimirov K.M., Chuiko N., Rogalsky A. Local Finance [Text]: Tutorial. Kherson: Oldie-plus, 2007. – 352 p.
9. www.soliq.uz.
10. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 29 июндаги 445-сонли “Маҳаллий бюджетларнинг даромадлар базасини кенгайтириш захираларини аниқлаш ишларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
11. Савина О.Н. Проблемы формирования доходов бюджетов муниципальных образований. / О.Н.Савина. // Научные известия. 2017. № 6. С. 26.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 20 апрелдаги ПФ-5421-сонли “Фуқароларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар ҳамда ўзбошимчилик билан қурилган турар жойларга нисбатан мулк ҳуқуқини эътироф этиш бўйича бир марталик умумдават акциясини ўтказиш тўғрисида”ги фармони.
13. Исоев, Ф. (2022). Солиқ таҳлилини ўрганиш зарурати. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/720>
14. Курбанов З., Исоев Ф. Солиқ ҳисоби ва солиқ ҳисоботининг баъзи масалалари // Экономика и образование. – 2022. – Т. 23. – №. 4. – С. 190-196.
15. Исоев Ф. Камерал солиқ текширувларини ўтказишда солиқ таҳлилдани фойдаланишини такомиллаштириш // Экономика и образование. – 2021. – №. 4. – С. 172-176.